

МАРШРУТ ПОХОДУ РУСЬКО-ЛИТОВСЬКОГО ВІЙСЬКА 1362 РОКУ – КЛЮЧ ДО ЛОКАЛІЗАЦІЇ ЛІТОПИСНИХ КОРЧЕВА, СИНЬОЇ ВОДИ, БІЛОБЕРЕЖЖЯ, ТОРГОВИЦІ ТА ЗВЕНИГОРОДА

Микола ДОРОШ,
*директор Воронівської загальноосвітньої школи
Хмільницького району Вінницької області,
член Вінницької філії Центру дослідження історії
Поділля Інституту історії України НАН України при
Кам'янець-Подільському національному університеті
імені Івана Огієнка, історик, краєзнавець*

Найсуперечливішою проблемою щодо вивчення походу князя Ольгерда до місця Синьоводської битви є маршрут походу литовсько-руського війська до Синьої Води.

Найдоцільніше було йти у похід через Волинь. Про маршрут до Синьої Води 1362 року вказує літопис Красинського: *«Коли пак князь великый Витовт поехал з Литвы до великого Луцка, а князь Великый Ольгирд пошел в поле з литовским воиском и побил татаров на Синеи Воде, убил трех братов, татарских князев, Хачебея, Сукутлубуга а*

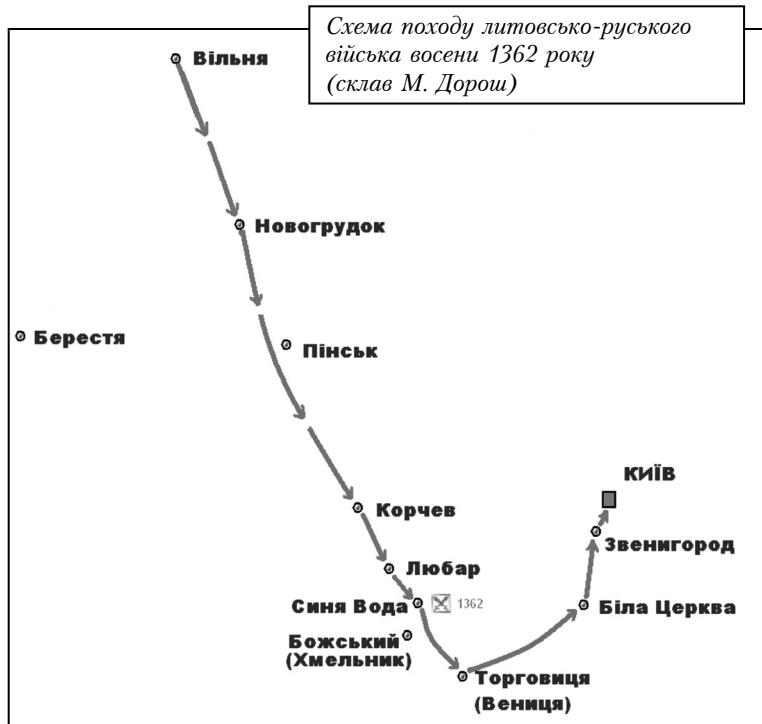
Дмитрея. А тьи три браты, татарские князи, отчичи и дедычи Подолское земли были, а заведали от них отаманы, а приежаючи к отаманов дань бирали с Подолское земли» [22].

Отож, на початку походу дванадцятирічний князь Вітовт також їхав із Новоградка разом з військами. Його шлях пролягав лише до «великого Луцька». Ольгерд брата у поєдинок не брав, а повів сили далі на південь, через Корчев, де відбулася сутичка з ординцями. У цитаті Красинського вказа-

ний Луцьк на Волині. Отже, військові сили ВКЛ йшли на прю не через Київ, а через Волинь. Тут недалеко були татари – у Корчеві, а поряд Білобережжя, Синя Вода...

На київському напрямку князь Федір підтримував татар. То ж на яку допомогу можна було сподіватися? Багатоденний похід вимагатиме провізії, фуражу коней та ще багато чого. На Волині князював Любарт, недалеко були Коріатовичі. Тут і допомога буде продуктами, фуражем, можна зібрати ополчення, виготовити спорядження, перепочити перед битвою.

Татарський шлях проходив із Новогрудка на Гродно і між Пінськом і Берестям йшов на Волинь, де сполучався з київським шляхом біля Корчева. Від останнього дорога лежала через Случ (біля Любара) до Синьої Води, а потім через Хмельник углиб Поділля. Місто Корчів було центром удільного князівства чи землі. Іншого вигідного для Ольгерда шляху не існувало. По Случі, до Любара, проходила межа Волині. Північніше цього міста вона йшла на південний схід, до початків Тетерева, а звідти на південь починалося Пониззя. Тут ординці контролювали торговий шлях, що вів із Польщі до Києва. Проходити землями Волині було безпечно. У Корчеві війська з'явилися в третій декаді серпня. Протатарські загони були розгромлені, від чого постраждало населення: «...ї сотворишас(я) мятежи и тяготы людемъ по всей земли» [23, 75]. Через кілька днів литовці попрямували верхів'ям річечки Корчик у напрямку Любара, на південь князівства, де на них вже очікували дружини Любарта та ополчення.

Дослідник П. Мельник висунув думку, що «Політична ситуація була не на користь татарів. Ольгерд приєднав Білорусію, на Волинському князівстві сидів брат, а в Києві – залежний від татар князь. Болохівська земля знемагала від утисків, «татарські люди» постачали «покорм» і фураж для татарського війська абияк, назривав вибух непокори. Татари змушені були на пограниччі тримати велике військо, хоча боездатність його була сумнівною» [18].

Версія є правдоподібною. Коли бій у Корчеві був улітку, то в середині вересня відбулася битва на Синій Воді. Ольгерд не зволікав із початком битви. Трата часу давала перевагу татарам, вони стягували додаткові сили, що було не на користь Литви.

Що ж було приводом війни? Коли польський король Казимир у 1356 році схилив ординців на свій бік, відносини між правителями Поділля і литовськими князями загострилися. «Казимир в письме к магистру крестоносцев утверждал, что на предложе-

ние его склонились семь татарских князей и обещали ему помощь против Литвы. Вероятно, непостоянство татар и подало Ольгерду повод к войне с ними, последствием которой было присоединение Подоли к ВКЛ» [2, 30].

Вчорашні добрі сусіди ставали ворогами. Любарт опинився в ізоляції. Коріатовичі, які мали вплив на подільських землях, теж опинилися у вигнанні. На прохання Любарта, Коріатовичів, князів і бояр, Ольгерд вирішив завдати удару ординцям на кордоні володінь, біля річки Синя Вода. Магнатів потрібно було позбавити бажання володіти Поділлям. Це можна було зробити після виведення із гри татар. Далекоглядний Ольгерд не упустив свій шанс.

Первинні документи підтверджують взяття Литвою Коршева (Корчева). Це поселення було загадковим. Коли М. Грушевський вважав, що дехто Коршев «перекладав як Корчев», то мав рацію. Місто Корчев дійсно існувало у ті часи. Це – Корчеськ, Корець на Рівненщині. В Іпатіївському літописі містечко згадується ще 1150 роком. У документах ми зустрічаємо, наприклад: «Изяслав велел смотреть за Глебом сыну Мстиславу II. Молодые князья поехали на восток, и когда достигли города «Корческа», что в

бассейне реки Случь, Мстислав II сказал Глебу – езжай к своему отцу, а то волость отца моего по реку Горынь» [9, 239].

«Изяславу Давидовичу великий князь (Юрий Довгорукий – М. Д.) дал город на Волини Корчеськ» (1155 р.) [9, 254].

Дослідниця О. Русина повідомляє, що в реєстрі «київських» міст був град Корчеськ – (Корець), «котрий як і все Погориння, в другій половині XII ст. ввійшов до складу Волинської землі, де й залишався у 80–90 рр. XIV ст. становлячи власність Острозьких» [24, 71]. Давній правопис «Корчеу», трансформувався у «Коршеву». Це внесло плутанину з визначенням. Додає невизначеності хибна версія М. Грушевського, який вважав, що ця Коршева була на Сосні. За версією ухопилися й вийшли на манівці.

У Галицько-Волинському літописі річку Корчик дослідники транслітерують у нинішньому написанні. В Іпатіївському списку читаємо назву поселення як «на Корсики», у Хлебниковському – «на Корецьку» [29, 582].

Отже, навіть назва річки мала різний правопис. Це ж стосується й поселення: Корчев – Коршев – Корчеськ – Корець. Слід відмітити, що суфікс «ськ» (ск) у слові «Корчеськ» міг легко випасти при написанні в першодокументах.

Рогозький літописець повідомляє дохідливо: «взяли Коршевъ». У Никонівському, Хлебниківському літописах бачимо відмінний правопис. Це пов'язано з мовними особливостями давньоруського регіону.

Якщо ж візьмемо «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.», то побачимо, що в заповіті Якова Войни, сина Немири, матері своїй, жінці і сестрі у XV ст. на Волинській зем-

Сучасний вигляд замку князів Острозьких у Корці

лі, зазначено про Коршів наступне: «и я ... записую матце своей Анне Немириной ... Коршев» [10, 500].

Топонімічний довідник назву *Корець* виводить від первісного *Коречьскъ, Корчевъ*. Сучасна назва прийшла на зміну наприкінці XIV століття. Тоді проходило формування української мови на основі давньоруської, під дією контактних утворень на «-ець». Із 1465 року ця назва вже зустрічається в документах. Це крайнє місто Погориння, що стояло на межі з давніми Київськими землями, а ще раніше, у II пол. XII ст. входило до Київщини. Встановлення влади татар над Київським князівством змусило галицьких правителів обмежитись володіннями на сході по річку Горинь. Бачачи слабкість ординців, литовці вирішили захопити Корчев, а звідти й територію Болохівщини. Зрозумівши, що плани у литовців великі, татари тримали сили поблизу «кордону татарського», аби стримати натиск Литви.

Це місто вабило (як особиста власність) князів Острозьких, які прагнули забрати його. Вважаю, що ця князівська родина брала участь у подіях 1362 року, тому й Корчев перейшов до них як до законних володарів.

Протягом XII–XIV ст. головну роль в економіці Корця (Корчева) відігравала торгівля. Через поселення проходила торгова магістраль. З історії Корця видно, що у 1341 році Любарт надав праправнуку Данила Галицького, Федору Острозькому Острозький уділ з містами Острог, Заслав, Корчев. На жаль, останній взяти у власність не вдалося. Його контролювали татари. Підтримуючи поляків у боротьбі з Ольгердом, ординці захопили Корчев. Інакше ця підтримка, без володіння Корцем, була б неможливою. А коли Литва з Польщею налагодили стосунки, татари й далі намагалися контролювати цей шлях. Через Болохівщину проходила торгова магістраль у Європу, що мало велике значення для розвитку держави, а саме – продажу хліба з руських

земель. Це – «київський путь». Він проходив на Білгород – Кучар – Мутижир – Мицьк – Возвягль – Корчев – Дорогобуж – Пересопницю – Польщу – Центральну Європу [7, 278].

Коли Ольгерд захопив Корчев, дорога до Польщі татарам закрилась. Польські союзники допомогти ординцям не могли, залишивши їх наодинці з литовським військом.

Тут почалася зав'язка Синьоводської баталії. Розв'язка наступила південніше, на Синій Воді. Розгромивши 1362 року татар, Ольгерд виконав кілька завдань. Торговий шлях став литовським. Поділля практично звільнилося від ординців. Вільними від татарського впливу стали Київщина і Переяславщина. З розгромом ординців, вільним став Галіїв (соляний шлях), що проходив з Києва «на південний захід – Звенигород, Василів чи Тумащ, далі через Перепетове поле на Мунарів і Володарів і даліше в Галицьку волость; цим шляхом йшли, торговельні зносини з по дунайськими містами» – відмічав М. Грушевський і зауважував: шлях до коломийської солі пролягав також через степову область Бугу [25, 387–389]. Корчів був не тільки містом, через яке проходив шлях у Європу і Київ, а й протатарським містом, де стояла ординська залага, що контролювала отой шлях. А ще, мабуть, пункт, у якому збиралася данина, хліб для вивезення в Європу.

Ольгерд не гадав у 66 років робити безглузді походи у Придоння чи до Синюхи, Чорного моря. Його метою було вигнати татар із Волині, Поділля, Київщини, щоб приєднати багаті на хліб території до ВКЛ, маючи величезні торгові магістралі. Невже мудрий керівник, покинувши напризволяще володіння на Волині, нехтуючи становищем Любарта, Коріатовичів, князів Острозьких, пішов би аж на Придоння? Ні! Такого не могло бути!

Дослідників ввело в оману трактування назви «Білобережжя». У вислідах потрібно шукати не пониззя Дніпра, а Білобережжя XIII–XIV століть. Воно знаходилося біля

Случі, на що прямо вказують документи того періоду.

Крім Іпатіївського літопису [14, 511], дослідник А.В. Гудзь-Марков пише: «В 1231 г. Андрей Венгерский вновь вступил на Русь. Венгры двигались к «Белобережью». Из Киева от Данила в сторожах поехал боярин Володислав. Венгров встретили в Белобережье и «бились» с ними через реку Случь «и гонима до реки Деревной» [9, 418].

Галицько-Волинський літопис повідомляє: «...двинув рать Андрій-королевич на Данила і пішов до [города] Білобережжя. А [боярин] Володислав їхав у сторожі од Данила з Києва. І стрів він рать у Білобережжі, і билися вони через ріку Случ, і гонили [угри] їх до ріки Деревної (нині Деревичка – ліва притока ріки Случ)» [16, 389].

Як бачимо, Білобережжя знаходилося біля Случі. А річечка *Деревна* протікає неподалік болохівського містечка Деревич.

Подібне описує П. Н. Батюшков: «Кроме болоховских городов, признавали верховную власть татар... на западе – Межибожцы, на севере – Возвыгляне, на востоке – жители Городка, Семоця и других местностей, бывших между Болоховым и р. Тетеревом, жители Потетеревья, на юге – обитатели Побожья, а также белобережцы и чарнятинцы» [2, 24].

Отже, загадкове Білобережжя знайдено. Це був град, що знаходився на місці пізнішого поселення Старого Острополя – містечка Острозьких. У згаданих літописах вказано, що билися через «Случ і гонили до ріки Деревної». Тож на північний схід й протікає річечка Деревна. У літературі згадується Білобережжя, через яке протікає річка Білка. Через Старий Остропіль дійсно протікає така річечка. А неподалік Старого Острополя протікає Синя Вода (Снивода) на що прямо вказують літописи.

Навіщо Білобережжя треба було повоювати? Тому, що тут теж були люди, які підтримували татар. Дослідник О. Галенко висловлює думку, що в ті часи існував Білобережський улус, куди входили і Коршев, і Синя Вода [4, 141].

Хибно трактували й назву Звенигород. Її ототожнили з топонімом «Звенигородка». Звенигород – це містечко південніше Києва, що стояло на шляху, який вів на Білу Церкву, а звідти – на Чорний шлях. Навіть В. Антонович писав, що київський Звенигород знаходився на березі р. Стугни, на півдорозі між Києвом і Василевим градом. При написанні М. Стрийковським «Хроніки», міста Звенигорода уже не існувало, тож наголос зроблено на Звенигородку біля Синюхи. Звенигород з «Хроніки» стояв біля Києва. Це місто, у якому був осліплений теребовлянський князь Василько.

Щоб мати зручний шлях до Києва, розвивати європейську торгівлю, потрібно було розгромити татар. Це можна було здійснити на пограниччі, що проходило біля Синьої Води – Сниводи. Після битви Ольгерд просувався північним Побожжям, а також Пороссям. На шляху до Києва захопив Звенигород і, увійшовши в Київ, вигнав баскака і князя Федора. Тут же посаджено на стіл Володимира. Це підтверджує Грушевський: «...посадження Володимира в Київ, коли б хто хотів це ближше датувати, можна класти коло р. 1363» [33, 67].

До сказаного можна долучити події у містечку Уланів – поселенні на місці знищеного у 1362 році граду Синя Вода. Польський історик Ст. Кучинський в 30-их рр. XX ст. зробив висновок, що битва відбулася в околицях міста Синя Вода. Отже, крім річки був град Синя Вода. За Вітовта його віддали татарським уланам. Містечко відродилося з назвою «Уланів». Історик В. Ляскоронський наголошує, що «в період володіння цією землею Коріатовичами, татари це, володіли частиною Поділля. Тут близько місць... біля яких відбулася битва Ольгерда, були відведені місця для поселень татарам; з іншого боку, поселити військовий елемент на Чорному шляху, на дорозі із південних степів в Київські володіння було дуже на руку Вітовту» [15, 415].

Оскільки між Поділлям і пунктами до Дніпра були простори, не зайняті замками,

то для того, щоб включити їх в захисну лінію, необхідно було помістити живий оплот, яким були кочівники. Татари Тохтамиша отримали землі біля Синьої Води, у місцевості, відомій перебуванням тут татар за Ольгерда. Для стримування набігів Вітовт селив на прикордонні нащадків татарських ханів – уланів. Наприкінці 14-го століття на березі Синьої Води виникли татарські поселення Уланів, Чемериси, Липлятин та ін. Уланів у 1434 році став укріпленням Хмельницького староства, а ще через деякий час, як прикордонний, отримав Магдебурзьке право. У привілеї говорилося: «*Надаємо їм та їхнім нащадкам, знищені добра наші Уланова в окрузі Хмельницькій на відстані 20 миль від Хмельника, де до того був замок Уланів, поблизу кордону татарського*» [13, 21]. Отже, й битва 1362 року відбулася поблизу цього граниччя..

У Люстрації Хмельницького староства 1565 року бачимо: «*...дано право осадити пустиню Уланів на шляху татарському, над потоком Синьовода. Той Уланів лежав при кордоні литовському, впираючись в Чуднівську волость, що до Острога належала, на шляху, котрим татари ходили*». У цій місці «*ставків два на потоці Синьоводськїм*», а також «*Передміщани за потоком Синьоводи два роки тому почали заселятися...*» [17, 166–167]. Що ще не зрозуміло?

Дослідник О. Галенко писав: «Османський султан Баезід, прагнучи уникнути розгрому Великої Орди, пропонував ханові прикочувати до Білої та Синьої Води» [4, 143]. Білою Водою кочовики називали Бог (Ак-Су). Заувага автора до цього місця викликала тим, що воно було місцем збору табору. Саме тут збиралися татарські князі. Автор наводить витяг з польських джерел: «*Pustinia Ulanow przy shlakie thatarskiem nad potokiem Sinovoda*» [8, 82]. Робимо наголос: *przy shlakie thatarskiem*. Характерно, що згадане місце кочовиків завжди було місцем великого базару. Град стояв на перетині важливих шляхів, що сполучали Європу з Києвом, Прибалтику з Чорномор'ям. Отож базар

став зародком міста. Тому логічним виглядає існування поселення у звичному місці збору орд.

Білоруський історик К. Тарасов вказував: «*Маршрут движения зависел от источников воды, поскольку надо ежедневно поить десятки тысяч лошадей. Одним из мест стоянок стали берега реки Синяя Вода. Здесь путь войску Великого Княжества преградили в первой половине сентября объединенные силы трех ханов – Качубея, Кутлубуга и Дмитра*» [30, 7].

Коли Рогозький літописець говорить, що «*Ольгерд Синюю воду и Белобережжя повоювал*», то виходить, що Синя Вода була неподалік Білобережжя. Не міг же Ольгерд «повоювати» Синю Воду, а потім багато днів йти Правобережжям Дніпра до моря, щоб там «повоювати» якесь «Білобережжя». Повідомлення Рогозького і Никонівського літописів стосуються лише містечок Коршев, Синя Вода, Білобережжя. Всім їм назву змінено. Однак у давніх документах ми віднаходимо первісне їх ймення. Це характерно саме за назвою річок, які протікають через ці містечка. Гідроніми живучіші за топоніми. Міста знищувалися, змінювалася назва, а річки менше зазнавали змін. Через Коршев (Корець) протікає річка Корчик, через містечко Синя Вода (Уланів) – Снивода, а через Білобережжя (Старий Остропіль) – річка Білка притокою Білуга.

Доречно взяти координатні ознаки з «Книги Большому чертежу»: «*Вверх по реке по Бокгу 50 верст пала в Бокг речка Синяя вода, а на речке на Синей воде, 70 верст от Бога град Синяя вода*» [19, 173].

Отже, місце впадіння Сниводи в Південний Буг буде точкою відліку довжини, про яку йдеться. Річка впадає в Бог у районі села Іванів Калинівського району. Це поселення є відправною точкою відліку. При допомозі курвіметра, відмірюємомо відстань 50 верст за течією Богу. Цим місцем є південна частина Вінниці, так зване Старе місто, (побіля поселення Сабарів). Якщо з цієї точки відміряти 50 верст і ще 20 верст вверх проти

течії Сниводи, тобто разом 70 верст, бачимо нинішнє селище Уланів, яке стоїть на місці колишнього граду Синя Вода. По річці з Уланова до Вінниці рівно 70 верст. Отже, таємничою річкою є Снивода. Тому ототожнювати потрібно град Синя Вода з Улановом, а не з Торговицями на Синюсі. Виникає здогад, що автор «Книги Великому Кресленню» перебував під час написання праці у Старому місті Вінниці. Звідси й робились підрахунки, тож координатні точки відповідають якнайкраще.

Дослідниця Тетяна Гедзь у статті «Чи існував насправді «город Синя Вода?» робить спробу вияснити розташування граду. Навівши витяг з «Книги Великому Кресленню» і відкинувши першу її частину, проаналізувавши давні карти, дослідниця заявляє: «...можна зробити висновок... населеного пункту чи укріплення з такою назвою ніколи не існувало» [11]. Дійсно, такого граду на Синюсі не існувало. Але таке містечко існувало на річці Синя Вода (нині Снивода). Координатні ознаки з «Книги Великому Кресленню» це підтверджують.

Первісної назви Торговиця на Синюсі особливо не змінювала. Це містечко мало назву «Торговиці», а пізніше «Торговиця», а не Синя Вода. Ф. Шабульдо вказував, що на березі Синюхи раніше було поселення Малі Торговиці, яке з часом отримало назву Торговиці. Це повідомлення підкреслює, що суттєвих змін у назві поселення раніше не було.

Хочеться заперечити Ф. Шабульду в тому, що не було й «Литовської Задонщини». Як і в кожному середньовічному війську, Ольгерд мав важкоозброєну (рицарів) і легкоозброєну піхоту, вершників і обози з фуражем, продуктами, спорядженням: колесами до возів, запасними вісями і т. п. Литва мала нову зброю – «куши» – стріло-метальні механізми, що легко пробивали обладунки противника.

Уявімо: важкоозброєна, в панцирах, шоломах, зі списами та мечами піхота, легкоозброєна піхота, вершники, сотні й тисячі

різноманітних повозок зі спорядженням, провізією, фуражем, різні стінобитні пристрої, розтягнутись на 30–40 і більше кілометрів, влітку, в гарячих степах, при високій температурі йдуть небезпечними татарськими володіннями, за сотні кілометрів від своїх земель, щоб десь там на придонній річечці Тихій Сосні завоювати якийсь Коршев.

Що це за Корчев? Навіщо він був Ольгердові? Яке значення він мав? Навіщо його треба було завойовувати? Чому заради нього усьому литовському війську терпіти нелюдські умови? Неймовірна спека призводила до того, що вигоряла висока трава, її часто навмисне підпалювали татари. Вози були повністю дерев'яними. Вісі робилися зі стовбурів дерев, колеса із грубих дошок або вирізалися з колод, металевих маточин ще не знали. Залізний обід до коліс і металеві вісі з'явилися набагато пізніше. Повозки не витримували далекого шляху, ламалися, потребували ремонту. Змащування тручих частин колеса й вісі ще не знали. Не було досконалої зброї для впрягання коней. Не було битих транспортних шляхів, доводилося просуватися манівцями. Жодна піхота не може тижнями проходити по 27–30 кілометрів у день. Привал потрібен хоча б один раз на тиждень – відпочити, впорядкувати особовий склад, коней, амуніцію, обози тощо. Виснажливі походи, пристосування до спеки і холоду, спраги і голоду, дощу й снігу, ночівлі просто неба, збиті до крові ноги й натерті амуніцією плечі... Після виснажливого походу воїни самі рвуться в бій – перемогти, здобути відпочинок, або загинути в битві, щоби не мучитися.

Гваніні описував транспортний засіб 15 століття: «оси телег дерев'янные, колеса шириной 30 см с одного куска дерева, а упряж не имела ременного крепления. Формирование 6 полков в 30-и тысячное войско, если учесть что на коня – 3 метра дистанции, на пешего воина – 1 метр, а на телегу – 7 метров, то такой отряд займет 45–50 верст» [6].

Дослідник П. Батюшков наголошує: «Из других замков при Витовте могли быть построены или возобновлены: замок Синяя Вода, Чичаклей, Летычев, быть может Черный Городок, Хмельник и др.» [2, 39].

Отож, першим в списку йшов град Синя Вода. Вітовт відбудував укріплення, поселивши в ньому уланів – ханських воєначальників. Ці поселення, відбудовані після Синьоводської битви, знаходились компактно, на Поділлі, а не біля Синюхи. Це теж відносить локалізацію не на середину Богу, а на його початки, до Сниводи.

Синьоводські землі утворюють в складі ВКЛ адміністративно-територіальну одиницю «грунти Синьоводські». На схід від Уланова і на північ від «грунтів Синьоводських» знаходилися «Любарські хутори», які входили пізніше до Чуднівської волості Житомирського староства.

У Люстраціях 1545 року вказано межі Пиківської волості, де звернено увагу, що ця земля спочатку звалася «грунтами Синьоводськими» і об'єднувала басейн р. Сниводи, що впадала зліва у Бог, будучи затисненою між староством Хмельницьким та волостю Слободищенською Житомирської Київщини. На заході, стикаючись із Вінницьким староством, кордон на півдні досягає знову витоків Сниводи [21, 322–332].

Синьоводських ґрунтів і меж земель навіть близько нема біля Синюхи, тож про яке ототожнення Синіх Вод і Синюхи можна говорити?

Василь Лучик, доктор філологічних наук з Кіровоградського педуніверситету, вивчаючи питання топоніміки вказує, що тут «не зафіксовано явних топонімів литовського походження» [26, 123–128]. Це підкреслює – перебування там литовців не було сталим, чого не скажеш про нині Хмельницьку землю Вінниччини. Тут надто багато топонімів того періоду.

У своїй праці О. Брайченко, у підтвердження Синюхи як річки Сині Води, наводить лист кримського хана до короля Сигізмунда-Августа: «...которые врочища

есть по Богу по реце и по Синей Воде...», і що тут «Саин-цара (Батия), Езюбека, Чааньбека кочовища были» і татари «и до сих часов у тях кишнях есть похованы и тепер тые кешени стоят» [5, 58].

Якщо цей уривок розглядати стосовно півночі Поділля, то видно, що в середині 16 ст. ці землі дійсно перебували під владою Речі Посполитої. Тут дійсно є могили (кешени) татарські. У Зозулинцях, Воронівцях, Білому Рукаві вони носять назву Татарських. Тож в листі хана йдеться про володіння біля Сниводи, а не Синюхи.

Отже, битва відбулася на Поділлі, татарські власники охороняли свої землі, а не нинішню Кіровоградщину, яка в ті часи була незаселеною.

Зауважу: «Словник гідронімів України» аргументує назву Сниводи польською мовою *Siniowoda* – Сині овода [27, 513]. Це могло спричинити згадану помилку. Адже ця територія відійшла до Польщі, то й вимова була іншою.

Дослідник О. А. Добровольський у статті «Литовська топоніміка на Миколаївщині» пише: «В історичній літературі побувала думка, що битва... при Синіх Водах, де Ольгерд розбив татар, сталася на берегах Синюхи. Але в дійсності битва мала місце на берегах Сниводи, яка впадає в П. Буг між Вінницею і Хмельником. Помилка в локалізації переломної битви сталася через те, що у польській літературі назва подавалася то як *Sinowoda*, то як *Sniowoda*. Помилки не припустився М. Грушевський, який на карті «Українські землі у складі Польсько-Литовської держави перед 1569 роком» показав річку Синя Вода між Хмельником і Вінницею» [12]. Отож, як бачимо, нашу думку підтверджує і цей автор.

Розкопки на Кіровоградщині не дали підтвердження Синюхи як місця Синьоводської битви. Історик О. Брайченко писав: «...мусимо констатувати, що гіпотеза щодо місця битви, а особливо Торговицька, потребують додаткового вивчення. Одним із результативних напрямків дослідження є по-

шук та вивчення зразків зброї, обладунку, притаманних тогочасному литовському війську...» [5, 59].

Останнім часом автором проводилася пошукова робота. Вдалося відшукати на березі Сніводи залізни «белти», наверх рогатини, поржавілий наконечник чотиригранного списа, наверх піки, уламок меча, залізний наконечник стріли. Пригадаймо: *«татари з шаленним завзяттям розпочали бій, засипавши литву густим залізним градом».*

Під час акції, війська Ольгерда татар *«виплошили аж до Волги, а інших до Кафи й Азова і Криму, в середину Таврії або Перекопу, загнали» [1, 5–7].* Тож Ольгерд зі своїми силами звільняє центральні та південні території, крім Поділля.

Хроніст пише, що війська Ольгерда: *«... з перемогою повернулися на Поділля, де мешкали татари... Ольгерд теж легко розгромив та вигнав їх з Подільського краю, так що ледве мала частина втекла через Дністер над Чорне море і до Перекопу» [1, 5–7].*

У тексті вжито слово «повернулися». За логікою, якщо повернулися, значить прийшли знову на попереднє місце, де перебували раніше. А це – місця побоїща біля Синьої Води, а також Хмельник (Божський) та Венеція (Торговиця). Чому Ольгерд знову повертає на Поділля? Щоби вигнати татар, які витіснили з цих місць Коріатовичів. Треба було закріпити за ними ці землі. Війська прямували на Поділля, аби забрати трофеї: обози, табуни коней, зброю, а ще поранених воїнів для випровадження у Литву. Тут на північ проходив зручний шлях, яким з перемогою можна повертатись до рідних місць.

Отже, війна у 1363 році закінчилася. Вигнавши зі своїх осідків татар, Коріатовичі стали повноправними господарями Східного і Західного Поділля.

А тепер перейдемо до питання: чи були Торговиці на Кіровоградщині отією Торговицею з «Хроніки» М. Стрийковського? З історії бачимо, що на Волині поселилася

група Гедиміновичів. Сини Михайла Коріата почали утверджувати вплив на Пониззі. Наприкінці 40-х років оволоділи територією середньої течії Бугу, тобто місцевістю, де був осідок, що переріс у поселення з назвою Вінниця. Осідок контролював торговий шлях. При оволодінні Вінницею відкривався шлях до Немирова, Сокольника, Браслава і... Ладижина. З іншого боку – Хмельника, Меджибожа і в глибину Поділля. Давня Венеція була відправним пунктом колонізації вгору і вниз за течією Бугу. Місто знаходилося між двома татарськими шляхами. Поблизу Хмельника проходив Чорний шлях, поблизу Браслава – Кучманський, а Вінниця стояла посередині. Коріатовичі зміцнюють осідок оборонними спорудами.

«Хроніка» М. Стрийковського говорить: *«Вони звільнили від татар Торговицю, залишки мурів якої ще й нині стоять в гирлі Бугу...» [1, 6].*

У 15–16 століттях торговицею був також острів на Бугу – Кемпа. На острів вказує М. Стрийковський, йому вторить дослідник Коялович. Про це описує Н. Молчановський. До острова приставали торгові кораблі. Сюди було підведено мости для під'їзду підвод по суходутті. Наголошу, навкруги острова люди у воді знаходили давні мечі, шаблі, наконечники списів. Це стосується й 2010 року, при поглибленні річки земснарядом.

Дослідник В. Б. Чорний пише: *«Волино-галицька земля і Поділля мали велике значення для економіки Русі. Після того як кочові племена перекрили шлях до Криму, Прикарпаття стало джерелом постачання солі. Через галицько-волинські землі й Поділля пролягали торговельні шляхи на захід, що робило їх однією з головних ланок європейської торгівлі» [32, 191].*

Науковець В. М. Михайловський зауважує: *«...варто згадати привілеї князів Олександра і Федора Коріатовичів краківським купцям на ведення справ на Поділлі – обидві сторони угоди прагнули забезпечити стабільність та прогнозованість східної торгів-*

лі». Отож Побужжя відіграло важливу роль у проведенні торговельних операцій.

В. Отамановський звертає увагу: «В парі з господарчим розвитком Вінницької волості зростає роль Вінниці як економічного осередку в товарообміні поза межами волості.

1. Шлях до Чорноморського побережжя. Торговельні взаємини Побожжя були в цьому напрямі давні й особливо жваві. Ця торговельна магістраль йде з Вінниці через Брацлав. Люстрація Брацлавського замку подає, що давніше від Брацлава просто їхали до Києва, до Черкас, поминаючи Вінницю, а тепер тією дорогою підводи вже не можуть ходити — тільки на Вінницю.

2. Шляхи до Волощини й Туреччини. Є це давні шляхи. Щодо напрямку, то давніше йшов він з Вінниці просто на південь через Брацлав, але внаслідок пізнішого зруйнування Звенигородського замку, повернув на Вінницю, поминаючи, таким чином, Брацлав. Відтоді шлях з Волощини через Вінницю йшов також до Києва, Черкас та Канева і на Московщину.

3. Північно-західні шляхи. Найдавніший шлях цього напрямку йде на початку XV в. з Вінниці на Якушинці. Згадано його під назвою «Вінницький гостинець». Є цей шлях безперечно давніший, і, не змінюючи свого напрямку, він проходить через Якушинці, а далі через Літин.

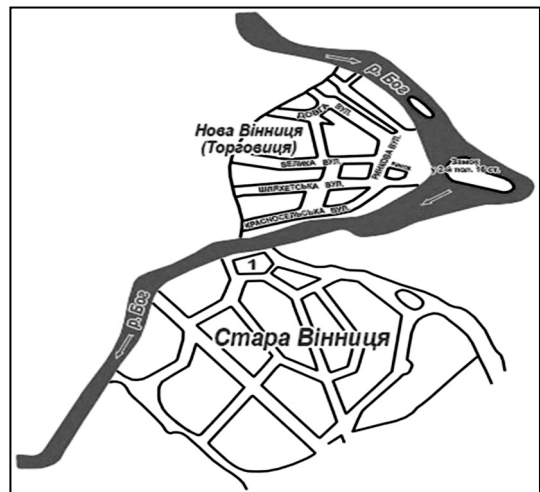
4. Шлях на Галицьке Підгір'я. Західний соляний шлях прямував з Галицького Підгір'я на Придніпрянщину. Ним ішов довіз коломийської солі. Шлях йде на Київ через Вінницю. Що Вінниця стоїть на соляній дорозі, виказує соляне мито, яке становить одну з прибуткових статей старостинського уряду. Торівля сіллю відіграє велику роль в економіці Вінниці, бо міщани платять сторожі продуктами, в числі яких фігурує сіль. Шлях з Вінниці на Луку й Ворошилівку зветься «Коломийським шляхом» [20, 196].

Дослідник В. Б. Чорний наголошує, що в середині 16 століття у Вінниці «існували Єрусалимський, Староміський ринки, а також торжища на Хлібній, Ново-базарній, Тюремній площах, на Торговій вулиці, на

Торговій площі на Калічі, куди перемістився Єрусалимський ринок» [32, 196].

Отже, ця торговиця на перехресті водних і сухопутних торговельних шляхів стала вигідним місцем для виникнення великого ринку і поселення, була стратегічним пунктом, оволодіння якою, давало доступ до міжнародної магістралі, а в кінцевому результаті — відчутних прибутків для ВКЛ.

Погляньмо на план-схему Вінниці XIV–XVI ст., складену за згаданою книгою В. Отамановського. Видно, що Буг робить вигин, коліно. Сюди, ніби у величезну лійку, стікалися торгові потоки по сухопутті із заходу. Острів ніби перегороджував Буг, був, як «забара». Саме тут й контролювалися торгові потоки. Недарма неподалік виникло поселення Забарів (Сабарів), що означає перепону, земляний чи кам'яний виступ на річці, гряди.

У Новій Вінниці величезна площа знаходилася під ринком, а прилегла вулиця носила назву Ринкової. Автор зауважує, що «Внаслідок імміграційного руху пізніше вінницька людність розвивається на дві адміністративні одиниці, причому давніша громада має свого виборного вїйта, нова міщанська громада, маючи також свого вїйта, є вже під старостинською юрисдикцією» [20, 157].

Надалі новозбудована міська осада стала окремою від Вінниці адміністративною осадою. Дослідник наголошує, що волость із «густим залюдненням та товарним сільським господарством» зародилася на теренах Вінницького повіту ще в 60–90-ті роки XIV ст. Процес пов'язаний із втягненням цієї території «в сферу впливу балтійського та чорноморського ринків (насамперед першого), а його наслідками були: піднесення цінності землі, інтенсивніша приватновласницька колонізація [20, 157].

Отже, Нова Вінниця появилась із торговиці на Поділлі. В. Б. Чорний пише: «... через територію Поділля й Волині проходило три великі шляхи: Чорний, Кучманський, Покутський. Перший прямував через Старокостянтинів. Тут існувала головна переправа через Случ – Росоловецька. Другий проходив через Бар і північніше Тернополя, з'єднувався з Чорним шляхом, а третій – через Хотин і Калуш» [32, 197].

Безперечно, торгові шляхи були і у 14 ст. з півдня Вінниччини на Корець (Коршев). Про нього, наприклад, говорить пізніша глейтовна грамота 1448 р., в якій владика Іван надає вільний прохід послів воєводи Стефана через землі ВКЛ. «Мы приказуем вамъ... штобы есте тыхъ его послов изъ ихъ слугами добровольне пропускали по нашому господарству... от границы от Брасловля тою дорогою на Вельницю... на Корець...» [28, 197]. Отже, тут проходила торгова дорога з півдня на північ ВКЛ і навпаки. Тому-то й звільняв цю землю щонайперше Ольгерд, адже треба було налагодити торгівлю з Європою. Торгівля сприяла економічному піднесенню краю. Знав про цю торговицю й М. Стрийковський, тому припасував її до розповіді, перенісши другу назву Вінниці у минулі часи.

Історики М. Грушевський, Н. Молчановський з обережністю ставилися до його напрацювань. Н. Молчановський писав: «Стрийковский особенно склонен переносить понятия и названия современного ему периода на явления более раннего периода времени» [19, 7].

Отже, Вінниця була торговицею. Прочитуємо ще витяг із «Хроніки» М. Стрийковського: «Вони звільнили від татар Торговицю, залишки мурів якої ще й нині (на 1582 рік – час написання «Хроніки») стоять в гирлі Богу».

Головною метою походу Ольгерда на Поділля був контроль над важливою ланкою торгового шляху. Про це й свідчить місце битви та логічний розвиток подій. У середині 14 століття ця торгова магістраль була у володінні ординців, а після битви нею уже відало ВКЛ. Компілятор писав «Хроніку» у 70–80-х роках 16 століття. З історії знаємо, що у 1558 році у Вінниці зведено на кам'яних мурах велику дерев'яну фортецю. Її споруджено на неприступних валах острова Кемпа в гирлі Богу. В результаті пожежі Вінницького замку 8 жовтня 1580 р. фортеця була знищена. У 1582 році «залишки мурів» цоколя твердині ще стояли «в гирлі Богу».

Якщо ми вдумливо підійдемо до історії Вінниці, то побачимо, що залишки отих «мурів» описані в усіх нарисах про місто. Саме про них писав хроніст. Компілятор назву, пов'язану з торжищем, переніс на раніші події, спровокувавши плутанину для вислідів Синьоводської битви.

Торговиця на Синюсі не має ніякої прив'язки до компіляції. У ній говориться, що поселення стояло в гирлі (руслі) Богу і залишки його застав компілятор. Торговиця знаходиться на великій відстані від Південного Бугу. Тому ототожнювати її з Торговицею у «Хроніці» М. Стрийковського немає підстав. У документі компілятора йдеться про битву Ольгерда з татарами, але показано події 1580 року, коли пожежа зруйнувала Торговицю (Веницю), після чого згадано «залишки мурів». Тож відбулось перекручення ходу історичних подій.

А далі литовсько-руські війська пішли південними рубежами на Білу Церкву, а потім на Звенигород, Київ.

Отож, з литовським проникненням Вінниця отримала особливий розвиток і підне-

сення. Град перетворився на великий торговий центр, через який проходила низка комерційних магістралей та шляхів. І хоча ординці проводили напади на Поділля, вони не могли перекрити і зупинити могутній розвій міста. Торгівля в граді набрала особливих розмірів.

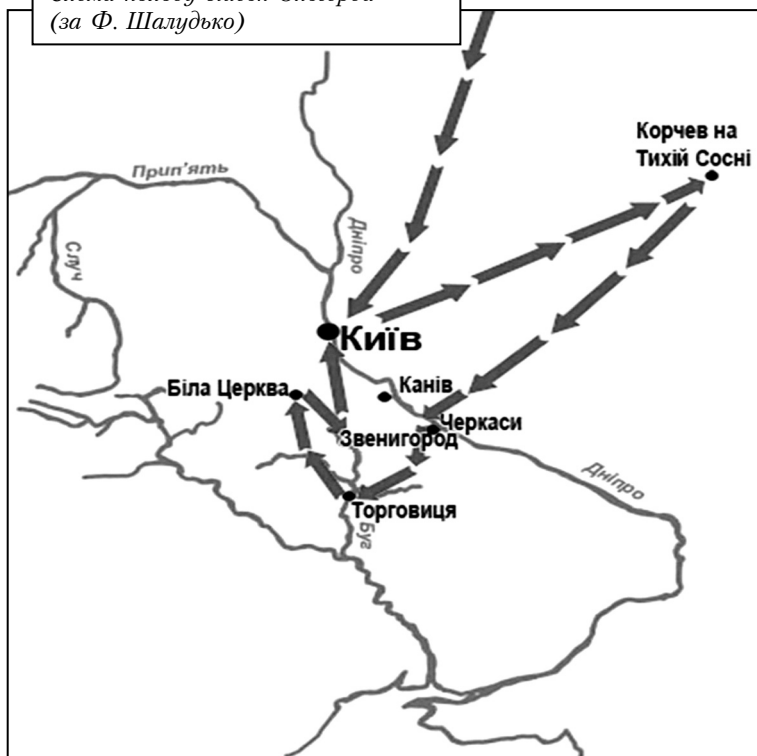
Тепер графічно змодельюмо напрями походів військ Ольгерда за напрацюваннями Ф. Шабульда та інших дослідників.

Читаємо у Шабульдо: «Примечательна в этой связи роль в организации антиордынского похода Киева, ставшего местом сбора и операционной базой литовско-русских войск» [33, 67].

Отже, прийшовши у Київ, війська Ольгерда рушили влітку 1362 року на Придоння до Корчева на Тихій Сосні. Після «сотворишас(я) мятежи и тягота людем по всей земли», повертаючись назад, через броди Дніпра біля Канева і Черкаси, а також густий Чорний ліс на правому березі, литовсько-руські війська підійшли до Синюхи і Торговиці, де й відбулася битва. Надалі Ольгерд повів війська на Білу Церкву. Зауважу, не на Звенигород! Тут теж встановлено пролитовське правління. Невдовзі, довелося вертатися до Звенигорода, аби й там встановити свою владу. Через певний час Ольгерд повів війська знову на Київ, аби сина посадити на стіл.

Оскільки Київ і Корчів розташовані приблизно на одній паралелі, відміряймо відстані цих «переходів». Від Києва до Корчева на Тихій Сосні відстань 400 км. Від Тихої Сосни до Торговиці на Синюсі – 750 км. Від Торговиці до Білої Церкви –

Схема походу військ Ольгерда
(за Ф. Шабульдо)

150 км. Від Білої Церкви до Звенигорода (Звенигородки) – 100 км. Від Звенигорода до Києва – 150 км. Приблизна цифра – 1600 км.

Що це за тактика та стратегія були у Ольгерда, щоб робити такі необдумані походи? Де тут логіка? Бо ж надалі ще раз говориться, литовці звільнили від татар: «...від Києва і Путивля аж до гирла Дону». Виходить, на Придоння Ольгерд двічі вів свої війська? Для чого? З якою метою? А тепер розглянемо реальну схему походу Ольгерда.

Весь похід здійснено битими шляхами, якими проходила торгівля, військові сили. Із Корчева дорога пролягла татарським шляхом до Любара, де влилися у військо вої з Волині. Об'єднані сили пішли у напрямку Синьої Води, до прикордоння. Після бою литовсько-руські військові сили звільнили від татар Торговицю (Веницю),

ких військ: першому, спрямованому на південь Дніпровсько-Донського межиріччя аж до гирла Дону і Азова... і другому, що досяг гирла Дніпра і Південного Бугу і під час якого відбулася Синьоводська битва» [31, 14]. Отож, якщо ми будемо міряти відстані аж до Дону й Азова, місць впадіння Дніпра і Півд. Бугу у море, то кілометрів ймовірних походів Ольгерда прибавиться. Хіба це не переконує у недостовірності такого трактування?

Стає зрозумілим, що напрацювання попередніх істориків щодо України настільки перекручені протягом попередніх віків

а далі – Білу Церкву, Звенигород і Київ. Пізніше здійснювали очищення від татар.

Зробимо підрахунки. Від Корчева до Любара – 100 км. Від Любара до граду Синя Вода – 30 км. Від Синьої Води до Торговиці (Вінниці) – 75 км. Від Торговиці (Вінниці) до Білої Церкви – 150 км. Від Білої Церкви до Звенигорода – 50 км. Від Звенигорода до Києва – 15 – 20 км. У підсумку – 420 км.

Можемо порівняти 1600 км і 420 км. Перша схема ймовірного походу є дуже сумнівною. Шлях міряли прямолінійно. Але ж мизнаємо, що мережа річок змушує шукати броди аби перебраться на протилежний берег. З упевненістю можемо говорити, що війська Ольгерда при першій схемі змушені здолати більше 2 тис. км., а при другій – майже 500 км., що є більш логічним.

Якщо ж візьмемо думку Ф. Шабульдо: *«Цей наступ склав головний зміст усієї антиординської воєнної кампанії 1362 р. і був реалізований у двох походах литовсько-русь-*

її поневер'янь у складі польської і російської держав, що вимагають особливо глибокого аналізу, виправлення допущених помилок та нашарувань, і після цього написання реальної, правдивої української історії.

Шановні учасники конференції! Невже домисли дослідників приведуть до того, що 650-річчя битви святкуватиметься у зовсім іншому місці, поблизу Синюхи? Хіба наші нащадки пробачать нам фальсифікацію і глум над історичним минулим, над пам'яттю далеких попередників? Хіба ми, як патріоти України, зможемо відкрито дивитися у майбутнє, не знаючи своєї реальної історії? О. Довженко наголошував: *«Народ, який не знає своєї історії, є народом сліпців»*. Хіба це не про нас сказано?

Щоб не сталося прикрої помилки, нам потрібно прикласти руку до серця і визнати – битва відбулася на Синій Воді – Сниводі, що на півночі Вінниччини.

Добра вам усім і здоров'я!

ДЖЕРЕЛА

1. Strijkowski M. Kronika Polska, Litewska, Zmodzka i wszystkiej Rusi. – Warszawa, 1846. – Т. 2. Переклад Ф. Шабульда за книгою «Центральна Україна за доби класичного середньовіччя: студії з історії України». – К., 2003.
2. Батюшков П. Н. Подолія. Историческое описание. – Санкт-Петербург, 1891.
3. Брайченко О. Синьоводська проблема: перспективи комплексних краєзнавчих досліджень. – Вінниця, 2000.
4. Галенко О. Золота Орда у битві біля Синіх Вод 1362 р. (сайт в Інтернеті).
5. Гальчак С. Д. Українське Куликове поле: на берегах Синюхи чи Снивиоди? – Вінниця, 2010.
6. Грицкевич В., Мальдис А. Шляхи вели праз Беларусь. Переклад В. Тимошенка. – Мінськ, 2009.
7. Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 2. – К., 1992.
8. Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 4. – К., 1993.
9. Гудзь-Марков А. В. Домонгольская Русь в летописных сводах V–XIII вв. – М., 2005.
10. Гумецька Л. Словник староукраїнської мови. – К., 1978.
11. Гедзь Т. Город Синя Вода (сайт «Мислене древо», 16 січня 2011).
12. Добровольський. Литовська топоніміка на Миколаївщині XV (сайт в Інтернеті).
13. Дорош М. Воронівці – моє рідне село: історія і сьогодення. – Вінниця, 2008.
14. Іпатівський літопис. ПСРЛ. – Т. 2. – СПб., 1843.
15. Історія України в прозових творах та документах. Темні віки. XIV – перша пол. XV ст. – К., 1993.
16. Літопис Руський. – К., 1989.
17. Люстрація староства Хмельницького 1565 р. (в перекладі В. Маринича із книги «Історія рідного краю. Хмельницький район»). – Вінниця, 2009.
18. Мельник П. Місце битви змінити не можна // Газета «Подолія», 30 квітня 1996.
19. Молчановский Н. Очерк известий о Подольской земле до 1434 г. – Кам'янець-Подільський, 1905.
20. Отамановський В. Д. Вінниця у XIV–XVII століттях. – Вінниця, 1993.
21. Подільська старовина. – Вінниця, 1993.
22. Полное собрание русских летописей (ПСРЛ). – Т. 35. – М., 1980.
23. Рогожский летописец (ПСРЛ). – Т. 15. – Вып. 1. – М., 1965.
24. Русина О. В. Україна під татарами і Литвою. – К., 1998. – Т. 6.
25. Сецинський Ю. Археологічна карта Подільської губернії. – М., 1901.
26. Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях: Збірник статей / Ф. М. Шабульдо (науковий редактор), О. Д. Брайченко (упорядник). – К., 2005.
27. Словник гідронімів України. – К., 1979.
28. Словник староруської мови XIV–XV століття. – К., 1977.
29. Спадщина поколінь. Прадавні українські літературні пам'ятки. – К., 2002.
30. Тарасов К. Литвины на Синей Воде // Деды (Беларусь). – Выпуск 2. – Минск, 2009.
31. Центральна Україна за доби класичного середньовіччя: студії з історії України. Шабульдо Ф., наук. редактор, Брайченко О., упоряд. – К., 2003.
32. Чорний В. Найдавніші відомості про митну справу на Поділлі в історичних джерелах. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія – історія. Вип. XIII. – Вінниця, 2008.
33. Шабульдо Ф. Земли Юго-Западной России в составе Великого Княжества Литовского. – К., 1987.